

ENTEIXINATS DE XÀTIVA AL PALAU MAJOR DE BARCELONA

ANNA M. ADROER I TÀSIS

En el meu estudi sobre el palau reial Major de Barcelona de la plaça del Rei, un dels capítols parla de les obres de reforma i millora que hi féu el rei Martí l'Humà a finals del segle XIV i començaments del XV.¹

Una de les tasques que es portaren a cap fou la construcció d'una cambra sobre les escrivanies del palau (situades on més tard s'aixecà l'edifici que fins fa poc ha estat la seu de l'Arxiu de la Corona d'Aragó), i que el rei anomenava «palauet de Bellvís». Era una habitació amb enteixinats mudèjars, d'obra d'«almocàrnez».²

Fins ara havia cregut que el fet de construir-se a la part alta del palau, des d'on devia dominar-se la platja i el mar, havia decidit el rei batejar-lo amb el nom de Bellvís, tal com anomenà Bellesguard el palau que més tard es féu construir fora ciutat, a l'actual barri de la Bonanova.

Ara he hagut de canviar d'opinió a causa d'unes notes que m'ha enviat el Cronista Oficial de la ciutat de Xàtiva, Agustí Ventura. Aquest

1. ANNA MARIA ADROER I TÀSIS. «*El Palau Major de Barcelona*». Premi «Ciutat de Barcelona», Museu d'Història de la ciutat —núm. 33— Estudis III, Ajuntament de Barcelona 1979. Pp. 44 i ss.

2. L'obra d'*almocàrnez* o *mocàrabs* és un treball decoratiu sobre fusta, format per una decoració de prismes, els extrems inferiors dels quals acaben amb una superfície còncava formant estalactites i *pendentifs*.

investigador va trobar uns documents a l'Arxiu Reial de València³ i per ells se sap que els enteixinats mudèjars del palau de Barcelona procedien d'un dels palaus de Xàtiva, el de Guillem de Bellvís. En efecte, en un viatge que fa Martí I a aquella ciutat, li parlen d'uns magnífics enteixinats moriscs que té al seu palau el noble Guillem de Bellvís. El rei va visitar-lo i entusiasmat demana al noble que els hi vengui. Guillem de Bellvís, gran senyor, no vol cobrar res i els regala al monarca. Aquest crida uns moros castellans (probablement de Toledo)⁴ a fi que els desmuntin sense malmetre'ls i ordena que els traslladin a Barcelona per tal de col·locar-los al seu palau major.

Agustí Ventura m'ha enviat còpia dels documents originals i també d'un article que ha publicat en una revista de Xàtiva, i que diu així: «Durant el mes d'abril de 1404,⁵ el rei Martí... va visitar la nostra ciutat (Xàtiva) i li degueren parlar d'un enteixinat morisc, que estava al palau de Guillem de Bellvís, i va anar a veure'l, li va agradar molt, i va voler comprar-lo per al seu palau reial de Barcelona. El noble per complaure el rei li'l va regalar, i el batle sols va pagar els treballs de desmuntar-lo i enviar-lo a València, i posar una coberta a la usança cristiana. Més tard va veure'n uns altres dos del palau de Pere de la Guerola i Tomàs de Vallebrera i també li van agradar, però aquests els van vendre i la batlia reial va haver de pagar 880 sous pel primer i 660 sous pel segon. El treball de desmuntatge el van fer dos mestres castellans, i l'avaluació pericial del preu la van fer dos mestres d'obra de Xàtiva anomenats Berenguer Llopis i Jaume Ponç. Tomàs de Vallebrera estava absent de la ciutat i el seu tracte el va firmar el seu fill i hereu Melchor de Vallebrera».⁶

Com veiem, Bellvís no és un nom inventat pel monarca, sinó que corresponia a un llinatge molt conegut a l'edat mitjana. Es tractava d'una família rica i poderosa que, procedent de Catalunya, s'establí

3. Llibre de la Batllia de Xàtiva (ARV, Mr. 3015, f. 84v i 87).

4. La Xàtiva medieval tenia molts contactes amb els artesans de Toledo. Aquesta ciutat, reconquerida l'any 1085, continuà essent el centre de relacions entre la Cristiandat i l'Islam, i fou durant tres segles un dels grans focus de l'Art Occidental.

HENRI TERRASSE, *Formación y fuentes del arte mudéjar toledano*, *Archivo Español de Arte*, Madrid vol. XLIII, 1970, pp. 385 a 393.

5. Aquesta data no és segura: els nostres documents s'inicien el 1402.

6. AGUSTÍ VENTURA I CONEJERO, *Enteixinats o cobertes morisques*, *Llibre de la fira de Xàtiva*, Xàtiva 1995, pp. 102 i 103.

més tard al regne de València.⁷ Inicialment residien prop de Barcelona, en un castell situat enfront de l'església de Santa Eulàlia de Provençana, i tenien al seu càrrec la defensa de les terres de la marina fins a Hostalets i el riu Llobregat.

L'any 1187 ja trobem notícies d'aquest llinatge per un pacte que Pere de Bellvís fa amb el comte d'Urgell de no fer-se la guerra l'un a l'altre.

Bernat de Bellvís fou criat de Pere el Gran. L'any 1284 acompanyà el monarca al setge d'Albarracín i aquest li donà la comanda de la vila i castell de Montesa i el nomenà governador general de tota la gent de més enllà del Xúquer. L'any 1287 ja tenia el càrrec d'Almirall de l'esquadra i galeres del regne de València. El 1290 fou enviat dues vegades pel rei Alfons al rei de Sicília per raó de les guerres amb el papa i el rei de França.

El 1299 Guillem, que succeí a Bernat, serví el rei Jaume II en l'empresa d'Almeria i fou majordom major de la reina Blanca.

L'any 1358 Joan i Guillem de Bellvís servien el rei Pere el Cerimoniós. Guillem de Bellvís fou un dels grans adversaris que tingueren els cavallers que juraren la Unió contra el rei el 1347 i morí en aquella lluita.

A nosaltres ens interessa el Guillem de Bellvís que visqué a final del segle XIV i començament del XV i que fou el que es trobava a Xàtiva quan el viatge del rei Martí l'any 1402 i qui va regalar-li els enteixinats àrabs que servien de sostre al seu palau. Aquest personatge sabem que va atorgar testament el 15 de març de 1405 i el mateix any va morir.

Vaig anar a Xàtiva a fi de parlar amb Agustí Ventura i veure el citat palau.

Com hem dit, els Bellvís eren gent poderosa, tenien diversos palaus

7. D'aquest llinatge ens en parlen dos autors: GASPÀ ESCOLANO, *Segunda parte de la Decada primera de la Historia de la Insigne y Coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, Valencia 1611, i VENTURA PASCUAL Y BELTRÁN, *Curiosidades Setabenses. Segunda parte, fascículo I. Noticias escogidas de los Apuntamientos del P. Diago para continuar los Anales del Reino de Valencia*, Jàtiva 1924. Segons Agustí Ventura, Diago i Escolano eren coetanis. Diago va publicar uns *Anales del Reyno de Valencia* i va deixar un altre escrit *Apuntamientos* que era una continuació dels Anales, però que no es va publicar. Per escriure aquests *Apuntamientos* es va servir i va consultar *Els Manuals de Consells de Xàtiva* i per aquesta raó aquestes notes són interessants, ja que aquests manuals no es conserven, perquè els va cremar Felip V quan va incendiar Xàtiva.

a Xàtiva, i ara es dubta entre dos edificis per saber en quin dels dos podien estar els sostres que ens ocupen. Tots dos estan encara en peu, però no sabem a quin es refereixen els documents. Un d'ells el vam poder visitar, actualment és la «Llar del Jubilat», però ha estat molt reformat i no queden restes d'època tan llunyana.

A l'Arxiu Històric Municipal de Xàtiva vaig trobar unes notes referents a Guillem de Bellvís, que ens diuen que aquest noble serví el rei Joan I l'any 1388 en guerra contra el rei de França, i el 6 de desembre d'aquell mateix any el monarca li concedí el títol de baró i noble per a ell i els seus descendents.⁸

Els documents de l'Arxiu Reial de València enllacen amb els que vaig consultar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó quan investigava sobre el palau Major. Es tracta de vint-i-quatre documents que fan referència als enteixinats que es col·locaven i es restauraven al palau. Estan datats del 6 de doctubre de 1402 al 22 d'abril de 1409,⁹ i ens donen moltes notícies, no solament del sostre del palauet d'en Bellvís, sinó també d'unes cobertes que el rei feia col·locar a la galeria que va fer edificar al costat del verger del palau (l'actual pati del Museu Marés) i la coberta de la capella que construí a la catedral (on s'arribava a través d'un pont que travessava l'actual carrer Comtes de Barcelona).

Com hem dit, el rei féu traslladar els sostres a Barcelona. Pels documents valencians sabem que n'hi havia tres: un de regalat i dos d'adquirits, a Pere de la Guerola i a Tomàs de Vallebrera, respectivament. I ens preguntem si aquests dos últims no serien els que es posaven a la galeria i a la capella. A tots tres el rei hi fa intervenir el toledà, «mestre d'almocàrnez»; tots tres s'han de daurar, probablement eren tots d'un mateix estil mudèjar.

Al principi de les obres, es parla sobretot de dues cobertes: la de l'estudi del rei o «palauet de Bellvís» i la de la llotja del jardí. El jardí és citat com a jardí i verger indistintament. La capella catedralícia, encara que ja en projecte, es devia iniciar més tard. El monarca fa venir uns obrers especialitzats a fi que les col·loquin i les acabin, ja que després del trasllat segurament s'havien de restaurar. Un dels obrers ve de Toledo i es diu Gonzalvo Ferrandis; més tard un altre arriba de Saragossa: Ffaraig Degali. Sempre havia pensat que aquests sostres es

8. AHMX, lligall 8, n.2, amb el títol *Noticia breve de los Bellvis*.

9. ADROER, Palau Major... pp. 55 i ss.

feien de cap i de nou, però un dels meus documents diu molt clar que s'havien «d'adobar», o sigui que calia restaurar-los.

Ara bé, aquestes obres s'eternitzen i una de les causes és que Gonzalvo Ferrandis té gelosia de la seva dona, i quan el rei s'absenta de Barcelona, i se n'absenta sovint, ell s'escapa i torna a casa seva incomplint el contracte. Això fa que les obres no s'acabin mai.

Aquest moro «mestre d'almocàrnez» (com diuen els documents) treballava a Balaguer pel comte d'Urgell, i Martí l'Humà demana al comte, cosí seu, que li permeti venir a Barcelona per acabar les obres de les dues cobertes.

Durant els anys 1404-1405 el rei paga 300 florins d'or per raó dels treballs que es duen a cap al seu palau major i comunica a Francesc Ferrer, mestre de la Seca de València, que li entregaran mil florins perquè compri pans d'or, que els necessita per a l'obra del seu estudi del palau de Barcelona. Aquest palauet de Bellvis, el destinava el monarca a estudi seu, segurament per passar-hi moltes de les hores, quan era a Barcelona.

L'any següent, 1406, Martí ordena al veguer, batlle, sots-veguer, sots-batlle i caps de guaita de la ciutat de Barcelona que paguin les quantitats assignades a cadascun d'aquests oficis, per tal de destinar-les a la reparació dels palaus reials de la ciutat.

La necessitat de numerari, un problema sempre candent en la vida del nostre monarca, fa que sovint hagi de cridar l'atenció als seus funcionaris perquè no paguen els impostos previstos.

Martí està obligat a pagar no tan sols les despeses de materials necessàries a les obres realitzades, sinó també el salari degut als obrers que hi treballen. I a causa dels seus problemes pecuniaris, devia retardar-se en els pagaments, ja que pel juny de l'any 1405, paga «per provisió dels mesos d'agost i setembre de 1403, a Gonzalvo Ferrandis i a Mahomet, moro, fusters de la ciutat de Toledo, pel treball que han realitzat, ensems amb quatre obrers més, en obrar bigues, tagells i altra fusta necessària per a un enteixinat del palau major de Barcelona». Ferrandis cobra per mesades de dotze florins i mig d'or per la seva provisió de menjar. No sabem si se'l pagava també per altres conceptes.

S'inicia l'any 1407 i les obres encara no s'han acabat. Llavors el monarca encarrega a Jaume Sala, el seu obrer major, que a l'arribada del «mestre d'almocàrnez», que havia tornat a marxar, li faci acabar la coberta de la galeria del jardí i la del palau d'en Bellvis, i li ordena que li lliuri de la més subtil fusta que sia en la drassana, la que necessiti

per la coberta de la capella.¹⁰ Com dèiem la capella de la catedral devia iniciar-se més tard.

Aquí veiem doncs, clarament que el mestre castellà treballava en tres àmbits diferents: el palauet de Bellvís, la llotja del jardí i la capella catedralícia.

A finals de maig d'aquest any 1407, s'ha acabat la llotja i es comença la coberta de la capella. Pensem que també es devia haver acabat la restauració de la coberta de l'estudi del rei, i ara només fa falta daurar-la. Per aquesta raó el monarca destina cinquanta florins per a la compra «d'or i atzur» per a la coberta de la llotja, demana el que costaria daurar el palauet de Bellvís i busca un pintor que ho faci a preu fet. Daurar uns enteixinats no devia ser massa corrent, i el monarca busca qui li ho faci a preu fet, per no tenir sorpreses.

A partir del 1408 el rei s'ocupa, sobretot, de les obres de la capella, i es mostra contrariat perquè encara no s'ha construït la volta exterior que havia de protegir la coberta d'almocàrabs, i tem que la pluja i la neu no humitegin les peces de fusta que la componen. Vol mirar el plànol de les obres d'aquesta capella, per veure el «desembargament» de les parets que demana G. Ferrandis, i poder prendre les mides justes de la coberta, per tal que el treball exterior d'obra coincideixi amb el sostre d'almocàrnez que cobrirà la volta interiorment. I recorda que la coberta, abans de col·locar-la, s'ha de daurar. Queda ben clar que els tres sostres en els quals treballa el mestre toledà s'han de cobrir amb làmines d'or i tindran un acabat sumptuós.

Passa el temps i pel novembre d'aquell mateix any Martí informa el merino de Saragossa que li envia Ffaraig Degalí (notem que deu ser un altre «mestre») perquè esculli tres moros de l'aljama «entretalladors d'algep» i que els porti a Barcelona, «que són molt necessaris per a les obres que es realitzen al palau major». Però pel març de l'any següent encara no s'ha presentat, i el monarca insisteix al merino de Saragossa perquè li enviï el dit Ffaraig (obrer de Saragossa) i dos macips del seu art que els necessita per a les obres del palau.

Per decorar aquests sostres es necessitaven en primer lloc uns obrers per a treballar la fusta (en aquest cas els toledans), i després uns altres especialitzats en el treball de guix, que devien ser els «entretalladors d'algep» que el monarca envia a buscar a Saragossa. Primerament es

10. La fusta de les velles galeres, que ja no es podien fer a la mar, es guardava a la Drassana i el rei se'n servia sovint per a les obres dels seus palaus.

restaurava el sostre amb les peces de fusta enganxades les unes amb les altres, i s'encastava sota la teulada d'obra; després la part vista de la fusta es recobria amb motlures de guix, i per acabar-ho es pintava i s'hi posava l'or.

L'última notícia que tenim sobre aquestes obres és de l'abril de 1409. El monarca va morir l'any següent, 1410, i no sabem si va tenir temps d'acabar i daurar els sostres tal com desitjava.

Agustí Ventura, en un dels seus viatges a Barcelona, va visitar el Museu Marés (l'àmbit del qual havia format part del palau Major), sempre amb la idea de trobar restes dels enteixinats de Xàtiva.

El citat museu posseeix un conjunt d'elements decoratius toledans, que comprenen capitells, revestiments de guix i sobretot una sèrie de fustes esculpides de gran interès. A la sala XIII (condicionada sota un artesonat procedent d'un edifici barceloní, que no té res a veure amb el vell palau), es guarden unes mostres de talla ornamental de fusta d'una gran qualitat: algunes d'aquestes fustes esculpides són veritables obres mestres i una de les creacions més originals de l'escultura toledana.¹¹

A més de restes de bigues i altres fustes decorades, hi ha també guixos sobre fusta que formen una mena de medallons. La decoració d'aquests medallons és alternativa, tallats en guix i decorats amb pintures molt variades, i potser de factura posterior. Totes aquestes peces, mudèjars, estan datades el segle XIV, i es creu que procedien del famós «Taller del Moro» de Toledo.¹²

Com que Martí l'Humà feia venir artistes moros de Toledo perquè li col·loquessin els seus enteixinats, Agustí Ventura es pregunta si no pot haver-hi una confusió de noms i procedència, i si aquestes peces no devien ésser restes de l'antic palau.

Amb aquesta idea he consultat les notes que va publicar l'arquitecte Adolf Florensa sobre les seves restauracions del Barri Gòtic i en particular del palau Major:¹³ en lloc no es parla que es trobessin artesonats.

11. HENRI TERRASSE, *Sculptures tolédanes provenant du Taller del Moro, au Musée Marés de Barcelone, Al-Andalus*, Madrid-Granada, vol. XXVIII, fac. II, 1963, pp. 425-430.

Id. *Formación y Fuentes...* pp. 385-393.

12. *Fons del Museu Frederic Marés, Catàleg d'escultura i pintura medievals*, Ajuntament de Barcelona, 1991, i *Catálogo de las nuevas salas del Museo Marés*, Ayuntamiento de Barcelona, MCMLV.

13. ADOLFO FLORENSA FERRER, *Conservación y Restauración de Monumentos Históricos*, (1927-1946), (1947-1953), (1954-1962), Ayuntamiento de Barcelona, 1962.

He pogut parlar també amb F-P. Verrié, que va seguir totes aquelles restauracions des de l'Arxiu Històric de Casa l'Ardiaca, on col·laborava amb Agustí Duran i Sanpere, i no recorda que mai es parlés de restes àrabs, ni de sostres antics.

És probable que els enteixinats procedents de Xàtiva tinguessin alguna semblança decorativa amb els fragments mudèjars que es custodien al Museu Marés, fins i tot serien de la mateixa època. Però hem de pensar que les fustes decorades del Museu són planes, i els guixos tenen uns relleus molt suaus. Els enteixinats del vell palau d'obra d'al·mocarnez, que com diem a la nota 2 acaben amb una superfície còncaua formant estalactites i pendentifs, devien tenir uns relleus molt més acusats.

Creiem que els sostres, procedents de Xàtiva, que el rei Martí féu col·locar al seu palau major, amb el pas del temps devien deteriorar-se i s'han perdut definitivament.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1402, 31 de març, i 15 d'abril, València

El rei Martí demana al noble Guillem de Bellvis un enteixinat morisc del seu palau de Xàtiva, per portar-lo a Barcelona, i envia dos mestres castellans per desmuntar-lo.

ARV, Mr. 3015, f. 87

Item pos e met en data, la quantitat desota posada per la rao quens segueix. Es assaber que com lo senyor Rey stant en la Ciutat de Xativa anas a casa del noble en Guillem de Bellvis per veure l cuberta de l palau morisch que havia en casa del dit noble en Guillem de Bellvis, la qual volia per el seu palau de Barchinona, e li agradar trames a demanar per mossen Ffrancesch Martorell canonge, la dita cuberta al dit noble, la qual li atorga e dona. Manant a mi lo dit senyor que axi com hagues levada la cuberta del dit palau, fes tornar a cobrir al dit noble la dita casa a la usança nostra. Per les quals rahons haguí a fer la dita obra e a fer les despeses e messions davall scrites muntants a suma e quantitat de, segons que les dites coses son per menut contengudes e expressades en l llibre o quaern de paper, lo qual he liurat ensemps ab lo present compte al Mestre Racional de la Cort del senyor Rey e ab les cauteles faents per aquell. E apres lo dit senyor Rey ab letra de ma sua signada e ab son sagell secret sagellada. Dada en Valencia lo derrer dia del mes de març any MCCCCII. Mana a mi que donas tot aquell endreçament que pogues a dos mestres castellans que lo dit senyor trametia per descobrir lo dit palau e altres, en manera que per tota aquella setmana lo dit senyor hagues rebudes la dita coberta e altres. E apres lo dit senyor ab altra letra sua de ma sua signada ab son sagell secret sagellada. Dada en Valencia a XV dies d'abril del dit any MCCCCII. Que com ell hagues rebudes VII somades de fusta que li envias tantost lo remanent.

Al marge: MCCCLXXII solidos, XI diners.

2

1407, 8 de gener, València

Martí I envia el mestre castellà a Barcelona, amb l'encàrrec que prepari i acabi la coberta de la galeria del jardí i el palau d'en Bellvis.

ACA, C. Reg. 2250, f. 61 v

Al amat capellà nostre mossen Gabriel Gombau.

Trametem vos lo maestre castella portador de la present per metre a punt e

acabar la cuberta de la lotge del nostre jardí. E semblantment per acabar la cambra del palau d'en Bellví, perquè us manam quel tengats aprop que do bon compliment a les dites obres. E si mester haura de la cuberta dels anadors deixa't l'in pendre tot ço que mester en haura. E fets que en lo palau nostre maior o en lo menor de barchinona alla on el dit mestre pus avinent sera, haja cases on puxa obrar. Nos scrivim a G. Mulet que acorrega al dit mestre e do bon recapte a tot ço que necessari li sera. Per que dats li la letra que li trametem. E tenits lo aprop que complexsi ço de que li scrivim. Dada en Valencia sots nostre segell secret a VIII dies de janer del any MCCCCVII. Rex Martinus.

Dominus Rex mandavit mihi
Bernardo Medici